

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Tefsir ve Şerh İlimlerinin Mukayesesi

Comparison of Exegesis (Tafsir) and Annotation (Sharh) Science

Yazarlar / Authors

Necmeddin ŞEKER

Doç. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri

Kahramanmaraş / TÜRKİYE

nseker38@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8201-753X>

Rıza TOZ

Diyaret İşleri Başkanlığı

Hatay / TÜRKİYE

r_toz@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0803-3125>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 30/03/2020

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 17/06/2020

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2020

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 18 **Sayı/Issue:** 35 **Sayfa /Page:** 1-28

Atıf/Citation: Şeker, Necmeddin – Toz, Rıza. “Tefsir ve Şerh İlimlerinin Mukayesesi”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Haziran 2020), 1-28.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.711339>

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

Tefsir ve Şerh İlimlerinin Mukayesesi

Öz

İslâm tarihinde en çok yoruma tâbi tutulan iki kaynak Kur'ân ve Sünnet'tir. Tarihi süreçte bu yorumları ifade etmek üzere Kur'ân için tefsir ilmi, hadisler için de zengin bir şerh edebiyatı oluşmuştur. Her iki ilim dalı için kullanılan kavramlar ile bunların dindeki konumu, önemi ve gelişimi bakımından birtakım benzerlikler ve farklılıklar vardır. Bu makalede Kur'ân ve Sünnet'in anlaşılmasını ve yorumlanmasını konu edinen tefsir ve şerh ilimleri için kullanılan kavramlar açıklanmış ve ana hatlarıyla genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda her iki ilim dalının ortaya çıkışı ve gelişim süreci, anlama ve yorumlarda kullanılmak üzere ihdas edilip geliştirilen kavramlar, bilimsel parametreler için kullanılan malzeme ve takip edilen metotlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, tefsir, tevil, Kur'ân, şerh, yöntem.

Comparison of Exegesis (Tafsîr) and Annotation (Sharḥ) Sciences

Abstract

The two sources that have been mostly interpreted in the history of Islam are the Qur'ân and Sunna. In the historical process, in order to express these interpretations, a scientific exegesis (tafsîr) for the Qur'ân and a rich literature of ḥadîth commentary (sharḥ) are produced. For both sciences, one notes some similarities and differences in terms of the concepts which are used and in terms of their position, their importance and their development in the framework of religion. In this article, a general evaluation has been made with the outlines of the concepts used for the tafsîr and commentary sciences that are the subject of understanding and interpretation of the Qur'ân and Sunna. In this context, we discuss the emergence and development process of both branches of science, the concepts created and developed for comprehension and interpretation, the materials used for scientific parameters and finally,

the methods which are followed.

Keywords: Hadith, tafsir, ta'wil, Qur'an, commentary, method.

Giriş

İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet Müslümanlar açısından dünya ve âhiret saadetini temin için var olan ve birbirini tamamlayan birer hayat ve hidayet rehberidir. Kur'an'ın nüzûlü ve hadislerin vürûdu anlaşılmalı ve yaşanmalı amaçlarına matuftur. Dolayısıyla her ikisi de zamana ve şartlara göre yeniden yorumlanmaya muhtaçtır. İslâm'ın inanç, ibadet, ahlâk ve ahkâm alanlarına dair bilgilerinin aslî kaynağı olması hasebiyle bütün İslâmî ilimler bu iki temel kaynaktan beslenerek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu iki temel kaynağın daha iyi anlaşılması ve problemlere çözüm sunması için zamanla ortaya çıkıp sistematik birer hüviyet kazanan tefsir ve temel hadis kaynakları üzerine yapılan şerh çalışmaları büyüyerek ve gelişerek günümüze ulaşmıştır. Müfessirler ve şârihler yapmış oldukları tefsir ve şerh çalışmalarında ilâhî maksadın ve nebevî muradın anlaşılmasına katkı sağlamaya gayret etmişlerdir.

Bu ilimlerin, kullanılan kavram, uygulanan yöntem ve müracaat edilen kaynaklar bakımından örtüşen ve ayrışan birtakım özellikleri vardır. Meselâ tefsire konu olan Kur'an, Allah kelâmı iken, şerhe konu olan hadisler ise beşer olan Hz. Peygamber'e aittir.¹ Ayrıca Kur'an sübût bakımından kesinlik ifade ederken, hadis sahih de olsa sübût bakımından zannîdir. Diğer taraftan Allah gerçek hüküm koyucudur. Ona "şâri-i hakîkî" denmiştir. Oysa peygamber tebeî olarak hüküm koyucudur. Ona da şâri-i mecâzî denmiştir.² Bir başka husus tefsire konu olan Kur'an'ın âyet/sûre sayısı bakımından kesinlik kazanmış olması ve mushaf olarak adlandırılan sınırları belli bir kitapta toplanmış olmasıdır. Oysa şerhe konu olan

¹ Hatta hadis adıyla kaynaklara girmiş olan bazı rivayetler doğrudan Hz. Peygamber'in sözleri bile değildir. Meselâ sahâbeye nispet edilen mevkuf rivayetler ile tâbiine nispet edilen maktû rivayetler bunun örnekleridir.

² Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, nşr. İbrâhim el-Acûz (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1405/1985), 1/72.

hadisler için böyle bir sınırlama imkânı yoktur. Zira bütün hadislerin tespit edilip-edilmediği, edildi ise günümüze ulaşıp-ulaşmadığı, ulaştı ise Hz. Peygamber'e ait olup-olmadığı konusunda bir kesinlik yoktur. Bununla birlikte günümüze kadar gelebilmiş olan hadisler Kur'ân gibi tek bir kitapta bir araya toplanmış da değildir.³

Dinde hüküm ifade etme bakımından tefsire konu olan Kur'ân ve şerhe konu olan hadisler aynı derecede eşit değildir. Dolayısıyla sübût ve delâlet bakımından Allah'ın sözleri olan âyetlere yüklenecek anlam ile peygamberin, sahâbenin ve tâbiinin sözleri olan hadislere yüklenecek anlam farklı olacaktır.⁴ Nitekim öyle de olmuştur. Meselâ Kur'ân âyetleri tefsir edilirken sıhhat durumu ele alınmaz. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu konusunda kesinlik vardır. Sübûtu kat'î olduğu için müfessir sadece anlamaya ve yorumlamaya odaklanır. Oysa en sahih hadislerde bile kesinlikten söz etmek mümkün olmadığı için şârih, müfessirden farklı olarak öncelikle rivayetin sıhhatini tespit etmek durumundadır.⁵ Bu tespitten sonra ona yüklenecek anlam ya da ondan istinbat edilecek ahkâm bir değer kazanacaktır.

Diğer taraftan başta istifade edilen kaynaklar ve kullanılan malzeme olmak üzere tefsir ve şerhte birtakım benzerlikler de vardır. Meselâ hem tefsirlerde hem de şerhlerde delil ve destek amacıyla kullanılan âyet ve hadisler, Arap şiiri, sahâbe sözü ve uygulamaları, imamların içtihatları, İsrâilî haber ve hikâyeler, kıssalar ve darb-ı meseller ortak malzemedir. Aynı şekilde yorum yöntemlerinde de benzerlikler vardır. Meselâ hem tefsirlerde hem de şerhlerde ihtiyaç duyulduğunda lafızların semantik ve epistemolojik analizleri yapılır. Âyet ve hadis metinlerinde geçen garîb ve müşkil ifadeler

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, nşr. Yûsuf el-İş (Dımaşk: Dârül-istikâme, 1974), 58-63.

⁴ Bk. Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nüreddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eşer*, takdim: Abdülfettâh Ebû Gudde, thk. ve ta'lik. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm (Beyrut: Dârü'l-kalem ts.), 603-605.

⁵ Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdis min fünûni mustalahi'l-hadis* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 82.

izah edilir. Her iki çalışma türünde de öncelikli olarak metinlerden ahkâm istinbatı yoluna gidilir. Bir kısım nüanslar olmakla beraber yorumda kullanılan te'vil, tefsir, şerh, delâlet ve işaret gibi kavramlar da ortak sayılır. Her ikisinde de bağlamın gözetilmesi göz ardı edilmeyecek bir öneme sahiptir. Tefsirlerde esbâb-ı nüzûl, şerhlerde esbâb-ı vürûd oldukça önemli bir yere sahiptir.⁶

Yukarıda da işaret ettiğimiz hususlardan da anlaşılacağı üzere tefsir ve şerh çalışmaları arasında örtüşen birtakım özellikler olduğu gibi farklılık arz eden bazı unsurlar da vardır. Makalemizde Kur'ân ve sünnetin yorumunu konu edinen tefsir ve şerh ilimleri kavram, kapsam, kaynak ve yöntem bakımından değerlendirilecektir.

1. Tefsir İlminin ve Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi

1.1. Tefsir İlminin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi

Kur'ân'ın anlaşılmasını ve yorumlanmasını ifade eden tefsir ilmi, müstakil bir ilim dalı olarak Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde henüz mevcut değildir. Aslında o dönemde buna çok fazla ihtiyaç da olmamıştır. Zira hem vahiy süreci devam etmekte hem de kendisine Kur'ân nâzil olan Hz. Peygamber hayattadır. Zaten vahyin ilk muhatabı olan sahâbe de onu anlama konusunda pek zorluk çekmemiştir. Bununla beraber Allah Resûlü tedrici olarak inen Kur'ân âyetlerini insanlara tebliğ ederken ihtiyaç durumunda bazı âyetleri tefsir etme yoluna da gitmiştir.⁷

Hz. Peygamber tarafından Kur'ân âyetlerinin tamamının tefsirinin yapılıp/yapılmadığı hususu tartışmalı⁸ olsa da tartışmasız bir

⁶ Bk. Yahya, İsmail Ahmed, "Mukaddime", Suyûti, *el-Luma' fî esbâbi'l-hadis* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1404/1984), 65.

⁷ İbn Cüzeyy el-Kelbi, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl* (Kahire: Dârü'l-kütübi'l-hadise, 1973), 15. Ayrıca bu konudaki bazı örnekler ve değerlendirmeler için bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi (I-II)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 1/41-68; Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 48-50.

⁸ Rivayet tefsirleri bu konuda nispeten bir fikir vermektedir. Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/41-68.

husus vardır ki sahâbe döneminden başlayıp tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerini izleyerek günümüze kadar devam edegelen tefsir faaliyetleri, zaman içinde zengin bir literatürün oluşmasını sağlamıştır.⁹ Zira Kur'an'ın, mâna ve muhteva zenginliği bakımından hem de kıyamete kadar geçerli ilâhî bir kitap olması bakımından insanların ihtiyaçlarına göre her dönemde farklı yöntemlerle tefsire tâbi tutulması ciddi bir ihtiyaçtır. Nitekim tarihî süreçte de öyle olmuş ve bu faaliyetler tekâmül ederek zamanla sistematik bir hüviyet kazanmıştır. Günümüzde azımsanmayacak sayıdaki rivayet, dirâyet, fikhî, ilmî, sosyolojik, tasavvufî ve edebî tefsirler şeklindeki sınıflandırma bu konuda akla ilk gelen örneklerden bir kaçıdır.¹⁰

1.2. Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Tarihî Gelişimi

Hadislerin anlaşılması ve açıklanmasını konu edinen hadis şerhçiliği, Kur'an'ın tefsirinde olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde başlamış, sahâbe döneminde de devam etmiştir. Her ne kadar bu dönemde hadislerin anlaşılmasını ve açıklanmasını ifade bağlamında şerh kelimesi kullanılsa da fiilî olarak Hz. Peygamber'in bazı sözleri ve birtakım uygulamaları sahâbe tarafından anlam ve yorumlamalara tâbi tutularak ortaya çıkan problemlere çözümler bulma noktasında değerlendirmiştir.¹¹ Şerhten ziyade bir bakıma anlama çabaları olarak da nitelendirilebileceğimiz bu gayretler söz konusu dönemde pek sistematik de değildir. Çok az da olsa kaynaklarda sahâbenin anlaşılamayan bir takım garîb ya da müşkil lafızları Hz. Peygamber'e sormak ya da kendi aralarında müzakere etmek suretiyle bir takım anlama çabaları gösterdiklerine dair örnekler mevcuttur.¹² Asr-ı saâdetde bu çabaların azlığı, Hz. Peygamber'e bizzat muhatap olup olaylara şahit olan sahâbenin hadisi/sünneti an-

⁹ İlgili literatür için bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/46-47.

¹⁰ Örnekler için bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/46-47.

¹¹ Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 147-360.

¹² Bu konudaki bazı örnekler ve değerlendirmeler için bk. Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 154-157. Temel hadis kaynaklarından birkaç örneğe işaret etmek iyi olur.

lama konusunda pek sıkıntı çekmemeleri ile izah edilebilir.¹³

Hz. Peygamber döneminden uzaklaştıkça doğal olarak hadisi/sünneti anlama konusundaki ihtiyaçlar da artmıştır. Birçok gerekçeyle izah edilebilecek olan bu durumun¹⁴ telafisi için ikinci ve üçüncü asırlardan itibaren garibü'l-hadîs, fikhu'l-hadîs, esbâbü vürûdi'l-hadîs, ihtilâfü'l-hadîs gibi ilim dalları ortaya çıkmıştır. Zamanla tekâmül eden bu disiplinlerin her birisi hadislerin/sünnetin anlaşılmasına ve yorumlanmasına kendi bakış açısıyla katkı sunmuşlardır. Ancak müstakil şerh faaliyetleri hicrî dördüncü asırdan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Günümüze ulaşmış ilk müstakil şerh denemesinin Hattâbî (ö. 388/998) tarafından *Sünen-i Ebî Dâvûd* üzerine yazdığı *Me'âlimü's-sünen* olduğu ehlinin mâlûmudur.¹⁵ Bundan sonraki süreçte başta Buhârî (ö. 256/870)¹⁶ ve Müslim (ö. 261/875) olmak üzere neredeyse temel hadis kaynaklarının tamamı üzerine çok sayıda şerhler telif edilmiştir.¹⁷ Zamanla bu faaliyetler o kadar artmıştır ki hicrî VII. asırdan onuncu asra kadar olan dönem “hadis şerhçiliğinin altın çağı” olarak nitelendirilmiştir.¹⁸ Ancak muhtevasına ve sayısal çokluğuna rağmen hadis şerhçiliğinin Kur'an tefsirindeki gibi müstakil bir usule ve zengin bir çeşitliliğe sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.

Özet olarak hem tefsir hem de şerh faaliyetlerinin sistematik bir hüviyette olmasa da Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde ihtiyaç duyuldukça gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Daha sonraki dönemlerde her iki ilim dalı da müstakil birer disipline ka-

¹³ Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 147-360.

¹⁴ Hz. Peygamber döneminden uzaklaşma, dilin değişime uğraması, farklı kültürlerle karşılaşma bu konuda akla ilk gelen hususlardır.

¹⁵ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 189-191.

¹⁶ Meselâ bir kısmı günümüze ulaşmasa da sadece Buhârî'nin *Sahih'i* üzerine yüz civarında şerh yazıldığı bilinmektedir. Bazıları; Hattâbî, Buhârî'nin ilk şerhi, *A'lâmü's-sünen*, İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, Bedruddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, vd.

¹⁷ Bu konudaki literatür için bk. Kettânî, *Risâletü'l-müstatrefe (Hadis Literatürü)*. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 401-406.

¹⁸ Bedruddin Ebû Muhammed (Aynî), *Umdetü'l-kârî şerhu Sahih'i'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1421/2001), 8/161-162.

vuşmuştur. Ancak bir öncelikten bahsedilecek olursa, tefsir faaliyetlerinin hadis şerhçiliğine nispetle çok daha erken başladığı söylenebilir.

2. Tefsirde ve Şerhte Kullanılan Kavramlar

Kur'ân'ın tefsiri ve hadislerin şerhi kuşkusuz bir usule göre yapılmış, bunun için de bu tür kavramlar ve terimler ihdas edilmiştir. Bu kavramların ve terimlerin bilinmesi tefsir ve şerh faaliyetleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları anlama bakımından önem arz etmektedir. Bu vesileyle burada Kur'ân ve Sünnet'in yorumunda en çok kullanılan tefsir, te'vil, şerh, beyân, delâlet, işaret, hâşiye, keşf, remz, tâ'lik gibi kavramlar kısa kısa ele alınarak ilgili oldukları ilim dalına atıfta bulunulacaktır.

a) Tefsir

Tefsir kelimesi, Arapça “فسر” kökünden türetilmiş olup lugat anlamı itibariyle bir şeyi açmak, beyan etmek, ortaya çıkarmak, keşfetmek ve sözdeki kapalılığı gidermek gibi anlamlara gelir. İstılâhî mânası ise; müşkil olan lafızlardan murad olunan mânayı ortaya çıkarmaktır.¹⁹ Bu ifade Kur'ân'da sadece “Onların sana getirdiği her misale karşı mutlaka biz sana gerçeği ve en güzel açıklamayı (tefsiri) getireceğiz”²⁰ âyetinde “açıklamak” anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'daki bu kullanım hem lugat hem de ıstılâhî anlamlarıyla örtüşmektedir.

Sahâbe döneminde “تفسير” lafzı hem Allah'ın hem de Hz. Peygamber'in beyanları için söz konusu iken daha sonraları sahâbe açıklamalarını da içine alarak anlam alanı genişlemiştir.²¹ İleriki safhalarda ise münhasıran Kur'ân yorumları için kullanılmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse ilk dönemlerde genel olarak bütün dinî metinlerin açıklanması anlamında kullanılmış, bu arada kısmen hadis yorumları için de başvurulan bir kavram olmuştur.

¹⁹ İbn Manzûr, “Tefsîr”, *Lisânü'l-Arab*, 5/55.

²⁰ el-Furkân 25/33.

²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Riyad: Dârü't-tayyibe, 1424/2003), 24/708. Ayrıca bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 20.

Ancak zamanla özellikle Kur’ân’ın anlaşılması çabalarını ifade etmek üzere “tefsir” adıyla müstakil bir ilim dalına hasredilmiştir.²²

b) Te’vil

Te’vil kavramı “ا و ل” kökünden “تفعيل” vezninde masdar olup, döndürmek ve herhangi bir şeyi varacağı yere vardtırmak demektir.²³ Istilâhî olarak ise; lafzın zâhir mânasından muhtemel olan mânaya rücû ettirilmesidir.²⁴ Bu ifade aynı zamanda beyân, tefsir, keşf, izah, terceme ve netice gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.²⁵ Kur’ân’da 17 yerde geçen²⁶ te’vil; bir şeyin aslını, hakikatini ve pratik sonucunu bildirme anlamını ifade eder.²⁷ Te’vil kavramında, çoğunlukla bir olayın vuku bulması, önceden haber verilen bir hâdisenin tahakkuku/gerçekleşmesi, âkıbeti ve varacağı son noktanın beyânı gibi anlamın ön plana çıktığı görülmektedir. Yûsuf sûresinde üç yerde تأويل الأحاديث (te’vilü’l-ehâdis)²⁸ şeklinde yer alan te’vil ile rüya tabiri kastedilmektedir.²⁹ Aynı sûrede “Ey Babacığım! İşte bu rüyamın te’vilidir”³⁰ âyetinde yer alan te’vil ise tahakkuk etme/vuku bulma ve gerçekleşme anlamına gelmektedir.³¹

Tefsir ve te’vil kavramları değişik zamanlarda birbirlerinin yerine de kullanılmıştır.³² Tefsir kavramı yukarıda ifade edildiği üzere ilk asırlarda Kur’ân’ın yorumlanması ve hadislerin açıklanması anlamında kullanılırken, ilim dallarının genişlemesiyle özellikle

²² Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü* (İstanbul: Şule Yayınları, 1994), 57.

²³ İbn Manzûr, “Te’vil”, *Lisânü’l-Arab*, 11/325.

²⁴ Ali b. Muhammed Cürçânî, *et-Ta’rifât*. Thk. İbrâhim el-Ebyârî (Beyrut: Dârü’r-reyyân li’t-türâs, 1403/1982), 72.

²⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/19.

²⁶ Bunlar; (Âl-i İmrân 3/7; en-Nisâ 4/59; el-A’râf 7/53; Yûnus 10/39; Yûsuf 12/6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101; el-İsrâ 17/35; el-Kehf 18/78, 82) âyetleridir.

²⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 283.

²⁸ Yûsuf 12/ 6, 21, 101.

²⁹ Yûsuf 12/36, 37, 44, 45. âyetlerde de bu anlamda yer almaktadır.

³⁰ Yûsuf 12/100.

³¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Yılmaz Barlas, *Kur’ân-ı Kerîm’de Te’vil Kavramı ve İlgili Âyetler Bağlamında Tahlîli* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

³² Tefsir ve tevil terimlerinin literatürdeki kullanımları ve anlam aralarındaki farklılıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Sait Sıcak, *Kur’an Tefsirinde Öznellik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 124-145.

Kur'ân'ın yorumlanması ve açıklanması mânasında kullanılmış, te'vil ise başta kelâm ilmi olmak üzere daha çok Kur'ân ve hadisi müdafaa sadedinde kullanılmıştır.³³ Meselâ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adı eseri ile İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs* isimli eseri bunun tipik örneklerindedir. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere birincisi bir tefsir kitabı ikincisi ise hadislerin te'vilini konu edinen bir çalışmadır.

Mâtürîdî, söz konusu eserinin mukaddimesinde tefsir ile te'vil arasındaki farkı şöyle izah etmektedir: “Tefsir, sahâbeye; te'vil ise fukahâyâ ait bir kavramdır. Çünkü sahâbe, âyetlerin hangi mesele hakkında nâzil olduğuna şahit olmuştur. Bu sebepten dolayı âyetlerin onlar tarafından tefsir edilmesi önemlidir. Fukahânın alanına giren te'vil kavramı ise aklî çıkarımlara dayalı açıklama anlamına gelmekte, âyet ve hadislerden istinbat edilen hükümleri içermektedir.”³⁴

Gazzâlî (ö. 505/1111) bu konuda telif ettiği “Kanunu't-te'vil” isimli bir risâlede İslâmî ilimlerin neredeyse tamamında kullanılan te'vil kavramının ilkelerini belirlemiştir.³⁵

Görüldüğü üzere te'vil kavramı fıkıh ve kelâmın yanı sıra hem tefsir ilminde hem de hadis yorumlarında birbirlerine yakın anlamlarda kullanılmıştır.

c) Şerh

Şerh kelimesi “شرح” sülâsî kökünden mastar olup, açmak, yarmak, izhar etmek, keşfetmek gibi anlamlara gelmektedir.³⁶ Terim olarak ise; hadislerin dil, muhteva, hüküm vb. yönlerden açıklanmasıdır.³⁷ Hadis terimi olarak şerh; “bir hadisin rivayetlerini kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerlerini izah etmek,

³³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 215.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005-2010), 1/3.

³⁵ Gazzâlî'nin bu eseri Mehmet Görmez tarafından dipnotlarla zenginleştirilerek Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bk. Mehmet Görmez, *Gazali'de Sünnet, Hadis ve Yorum* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 75-121.

³⁶ İbn Manzûr, “Şerh”, *Lisânü'l-Arab*, 2/497.

³⁷ Abdullah Aydın, “Şerh”, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 293.

îrabını belirtmek, hadisten çıkan hükümlere yer vermek” gibi anlamlarda kullanılır.³⁸

Her ne kadar tefsir, fıkıh, kelam, edebiyat hatta tarih, mantık ve tıp gibi alanlarda te’lif edilmiş bir kısım eserlere de bazı şerhler yazılmış³⁹ ise de şerh denilince akla ilk gelen alan hadis ilmidir. Bu terim bir bakıma hadis yorum ilmi ile özdeşleşmiş ve “şerhu’l-hadîs” kalıbıyla ona alem olmuştur.

d) Beyân

Sözlükte ن ی ب sülâsî kökünden mastar olup “açık seçik olmak” ve “açıklamak” mânalarına gelen beyân, terim anlamı olarak da sözlük anlamı ile paralellik gösteren bir muhtevaya sahiptir. Mânadaki kapalılığı giderip muhatabın anlayacağı şekilde açıklık getirmektir.⁴⁰ Bu konuda usulcüler arasında tartışmalar olmuş kimilerine göre gaye ve maksadın açıklanması, kimilerine göre ise delilin ve delilden elde edilen bilgidir. Kur’ân’da, ن ی ب 523 defa geçmektedir. Bu kökten türemiş “Tebyîn” kelimesi 36 defa geçmekte, 29 tanesi Allah’a, 5 tanesi peygamberlere ve iki tanesi Ehl-i kitaba nispet edilmiştir.⁴¹

Kur’ân’da mücmel, müşkil, müşterek ve hafî gibi hususları açıklayan âyetlere *mübeyyen âyetler* denir. Bakara sûresi 2/187. âyette geçen *beyaz iplik, siyah iplikten ayrılıncaya kadar* ifadesi sonraki âyette *gündüzün aydınlığı, gecenin karanlığından ayırt edilinceye kadar* şeklinde beyân edilmiştir. Kur’ân’da mücmel, müşkil, hâfi

³⁸ Farklı senedlerini bir araya getirme, âli ve güvenilir isnada ulaşmaya çalışma, sened ve metinde geçen şahısların kimliklerine dair bilgileri derleme, farklı metinlerle rivayet edilen hadisleri ardarda sıralama, metinlerdeki kapalı yerleri açıklama, kelime ve terimlerle ilgili gramer bilgilerini zikrederek hadislerin doğru anlaşılmasını sağlama da bunlardandır. Hadis kitaplarından ilk şerh edilen eser; İmam Mâlik’in *Muvatta’*ıdır. Mehmet Efendioğlu, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/559-560. Geniş bilgi için bk. Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği* (Ankara: TDV Yayınları, 2011).

³⁹ Necmeddin Şeker, *İbn Ebû Cemre el- Ezdi ve Behcetü’n-nüfûs* (K. Maraş: Noya Medya, 2015), 11.

⁴⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/23-25.

⁴¹ M. Fuad Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim* (Kahire: Dârü’l-kütübi’l-Mısriyye, 1364), 141.

olan birçok âyeti Hz. Peygamber açıklamıştır. Namaz, zekât ve hac menâsiki gibi hususlar bunlardandır.⁴² Hz. Peygamber, önceki peygamberlerin şeriatlarında bozulmamış sahih olanlarını ibkâ etmek, değiştirilen kısımları ilgâ etmek ve gizlenen kısımları tebyîn etmek için gönderilmiş bir peygamberdir.⁴³

Hz. Peygamber'e Kitab'ın indirilme sebebi; “*Sana bu ilâhî kelâmı yalnızca, üzerinde çekişip durdukları (dini) sorunları onlara açıklayasın ve inanmaya eğilimli olan kimselere de onu doğru yol bilgisi ve rahmet olarak (ulaştırasın) diye indirdik.*”⁴⁴ âyetinde ihtilaf- ların Kur’ân ile giderilmesi gösterilmektedir. Kur’ân’da beyân/tebyîn kelimesi Allah’a nispet edildiğinde açıklama, peygamberlere nispet edildiğinde ise insanlara bu açıklamaları aktarma anlamına gelmektedir.⁴⁵ Bu ibarenin hem tefsir hem de şerh çalışmalarında lügat ve ıstılâhî anlamına paralel olarak “ifade etmek” ve “açıklamak” manalarında sıkça kullanıldığı müşahede edilmektedir.⁴⁶

e) Delâlet

Delâlet sözlükte; yol gösterme, kılavuzluk etme gibi anlamlara gelir. Bu ifade dil, edebiyat, mantık, cedel ve fıkıh usulü gibi ilimleri yakından ilgilendiren söz, davranış, yazı, hareket ve durum gibi herhangi bir şeyin belli bir bilgi, anlam ve hükümle bağlantısını ifade etmek üzere sosyal bilimlerde müştereken kullanılan bir kavramdır.⁴⁷ Öyle ki bir kısım klasik kaynaklarda eser ismi olarak da kullanılmıştır.⁴⁸ Bu kavramın özellikle fıkıh usulü kitaplarında daha çok lafız-mâna ilişkisi bağlamında işlev gördüğü müşahede edilmek-

⁴² Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 179-180.

⁴³ Sevim Gelgeç, “16/Nahl 44 Bağlamında Hz. Peygamber’in Tebyin Görevi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 275-299.

⁴⁴ Nahl, 16/64.

⁴⁵ M. Edîb Sâlih, *Tefsirü'n-nusûs fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984), 1/23-49.

⁴⁶ Dönmez, “Beyân”, 6/23.

⁴⁷ M. Naci Bolay, “Delâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/119.

⁴⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Ebû Bekir el-Beyhakî (ö. 458/1066) ve Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465)'nin *Delâilü'n-nübüvve* isimli eserleri bulunmaktadır.

tedir.⁴⁹

Delâlet, lafızlardan müteşekkil olan âyet ve hadis metinlerinin doğru anlaşılması için önemli bir kavramdır. Delâletin tefsir ilminde ve hadis şerhçiliğinde birbirine yakın oranda kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak İbn Ebû Cemre el-Ezdî, (ö. 699/1300)'nin *Behcetü'n-nüfûs* isimli Buhârî şerhinde olduğu gibi⁵⁰ söz konusu kavrama bazı kaynaklarda çok daha fazla atıfta bulunulmuştur.

f) İşâret

İşâret; lafzın sevk ediliş amacı olan zâhirî mâna dışında kalan, fakat asıl mânadan ayrılmayıp onun gereği olarak ikincil bir mânaya imada bulunma anlamına gelir.⁵¹ Bu anlamıyla özellikle tasavvuf erbabının çokça başvurduğu bir terimdir. Hatta bu mülahaza ile bazı tasavvufi tefsirlere özel isim olarak da verilmiştir.⁵² Meselâ Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *Letâ'ifü'l-işârât* isimli eseri bunun örneklerindedir. Hadis şerhçiliğinde bu yöntemin en çok kullanıldığı eserlerden birisi İbn Ebû Cemre el-Ezdî'nin, (ö. 699/1300)'nin *Behcetü'n-nüfûs* isimli tasavvufi şerhidir.⁵³ Kısaca belirtmek gerekirse, tefsirlerde ve şerhlerde bu kavramın ağırlıklı olarak işâri yorumlar için kullanıldığını söylemek mümkündür.

g) Hâşiye

Hâşiye; “bir kitabın gerekli görülen yerlerine yapılan açıklama, kitabın kenarına yazılan bir açıklamanın sonuna bunun kitabın aslında olmayan bir ilave olduğunu belirtmek üzere yazılan söz ya da söz dizimi” ya da “sayfa boşluklarına ilâve edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not” şeklinde tanımlanmış olup, hâmiş

⁴⁹ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: TDV Yayınları 1996), 21.

⁵⁰ Bu konudaki örnekler için bk. İbn Ebî Cemre el-Ezdî, *Behcetü'n-nüfûs, ve tehallîhâ bi ma'rifeti mâ lehâ vema aleyhâ (I-II)* (Beyrut: Dârü'l-cil, 1972), 1/94, 99, 100, 101, 167, 168, 169, 170, 172, 177, 182, 183, 184, 185,

⁵¹ Bolay, “Delâlet”, 9/119.

⁵² Muhammed Hüseyin Zehebî, *Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Beyrut: Dârü'l-Erkâm, ts.), 245.

⁵³ Bu konudaki örnekler için bk. İbn Ebi Cemre, 1/94, 178, 179.

kelimesi ile eş anlamlıdır.⁵⁴ Genellikle muhtasar yazılmış bir metnin şerhi üzerine yapılmış olan hâşiyeler hem şerhte hem de metindeki bazı kelime ve terkiplerle ya da metinde geçen özel isim, âyet, hadis ve şiir gibi hususlarla ilgili yapılan kısa açıklamalar mahiyetindedir.⁵⁵

Tefsir ilminde pek kullanılmasa da hadis alanında önemli bazı eserler için hâşiyeler yazılmış olup Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726)'nin *Sahîh-i Buhârî* ve Nesâî'nin *Sünen*'ine yazdığı hâşiyeler bunun örneklerindedir.⁵⁶

h) Keşf

Keşf sözlükte; “açığa çıkarma, örtüyü kaldırma, var olan fakat niteliği bilinmeyen şey hakkında bilgi edinmek” gibi anlamlara gelir.⁵⁷ Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli türevleriyle birlikte 20 yerde geçen “keşf”, “sıkıntı, tasa veya kederi kaldırmak, izale etmek ve çaresizliği sona erdirmek” anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁸ “Keşf” kavramı hadis ilminde de yaklaşık olarak bu mânalarda kullanılmıştır. Meselâ Ac-lûnî (ö. 1162/1749)'nin halk arasında meşhur olan rivayetleri bir araya toplayan eserine *Keşfü’l-hafâ* ismini vermesi bunun örneklerindedir. Ayrıca keşf, tasavvufta bilgi kaynaklarından birisi olup tasavvufî yorumlarda ve tabirlerde tercih edilir. Sûfiler keşf terimini hem “perde arkasında ve aklın ötesinde olduğu için gaybî olan bazı şeyleri bilme” hem de “Allah’ın tecellilerini temaşa etme” anlamında kullanmışlardır.⁵⁹ Birer yorum ilmi olan tefsir ve şerh çalışmalarında da bu kavram âyet ve hadis metinlerinde gizli kalmış mânaların açığa çıkarılması anlamında özellikle tasavvuf erbabı tarafından yer yer kullanılmıştır.

⁵⁴ Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/419-422.

⁵⁵ Topuzoğlu, “Hâşiye”, 16/419-422.

⁵⁶ Kettânî, *Risâletü’l-müstatrefe*, 404.

⁵⁷ Firûzâbâdî, *Kâmûs Tercümesi* (Beyrut: Dârü’r-risâle, 1406/1986), 3/720.

⁵⁸ el-En’âm 6/17; Yûnus 10/107; en-Neml 27/62; Kâf 50/22.

⁵⁹ Süleyman Uludağ, “Keşf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/315-317.

I) Remz

Remz kavramı sözlükte; “işaret etmek ya da işaret ederek bir şey anlatmak, sembol, nişan, açık olmayan üstü kapalı anlatım” gibi mânalara gelir.⁶⁰

Kur’ân’da remz kelimesi (Âl-i İmrân, 3/41) “dudak, baş veya elle işaretle bulunmak”,⁶¹ “bir şeyin yerine geçen ve onu hatırlatan özel değere sahip somut alâmet, soyutu temsil eden özel işaret ve gösterge, anlaşılması zor kavram, duygu ve düşüncelerin anlaşılmasını sağlayacak olan somut gösterge” gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁶² Tefsir ilminde ve hadis şerhçiliğinde ikinci hatta üçüncü dereceden anlamlara işaret etmek üzere çok nadir kullanılan bu ifade farklı bir versiyonuyla Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (1893)’nin *Râmûzü’l-ehâdis* isimli hadis kitabında isim olarak da kullanılmıştır.⁶³

i) Ta’lik

Ta’lik, kelime olarak; bir şeyi asmak, destek ve dayanaktan mahrum bırakmak manasına gelir.⁶⁴ Konumuzla alakalı olarak çok önem arz etmemiş olmasa da hadis usulünde; musannifin, kitabında naklettiği bir hadisin isnadında ya kendi şeyhini veya kendi şeyhi ile birlikte birkaç şeyhi hatta bütün isnadı hafzederek “kâle fulân” veya “kâle Resûlullah” ibaresiyle hadisi zikrettiği ilk kaynağa isnad etmesidir. Ta’lik ile rivayet edilen hadisler, râvileri bilinmediği takdirde zayıf hadisler arasında yer alır. Bu çeşit hadislere “muallak hadis” denir.⁶⁵

Yorum ilminde ta’lik daha çok lugat anlamına yakın bir

⁶⁰ İbn Manzûr, “Remz”, *Lisânü’l-Arab*, 5/356.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, nşr. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 1/300.

⁶² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Durmuş, “Remiz” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/556-558.

⁶³ Eser Osmanlı dönemi mutasavvıflarından Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (ö. 1893)’nin klasik hadis kaynaklarından derleyerek oluşturduğu bir hadis kitabıdır.

⁶⁴ M. Uğur Derman, “Ta’lik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/507.

⁶⁵ Talat Koçyiğit, “Ta’lik”, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992), 457-458.

amaçla kullanılmıştır. Bu yönüyle hadis, fıkıh, kelâm, sarf, nahiv, şiir ve edebiyat hatta bazı usul kitaplarında bile birtakım ta'liklere rastlamak mümkündür. Bu ta'likler daha çok söz konusu eserlerin her sayfadaki ana metinlerin açıklanmaya muhtaç cümlelerinin sağ ya da sol taraflarındaki boşluklara düşülen kısa notlardır. Bu bağlamıyla şerhlere oranla tefsir kitaplarında ta'liklere pek rastlanmaktadır.⁶⁶

Burada şunu da ifade edelim ki tefsirden ziyade hadis yorumculuğunda kullanılan şerh, hâşiye ve ta'lik türü eserlerin kendi arasında bir takım anlam farklılıkları vardır. Meselâ hadisleri geniş çapta ele alıp bütün yönleriyle değerlendiren, garîb kelimeleri açıklayan ve rivayetler arasındaki ihtilafları izâle eden şerh kitapları geniş hacimli iken, hâşiye ve ta'lik türü çalışmalarda bütüncül değil parçacı bir yaklaşım sergilenir. Yani kitabın ya da hadisin tamamına değil ihtiyaç duyulan yerde bir kısmına hatta bazen bir cümlesine hâşiye yazılır veya ta'likte bulunulur. Hâşiye ve ta'liklerin şerhten ayrılan bir başka yönü de şerhe göre daha kısa olmalarıdır.⁶⁷ Şerh, kavramı geniş anlam ve mânalar içerdiği için sadece hadis alanıyla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda fıkıh, kelâm, sarf, nahiv, şiir, edebiyat ve usul kitapları için de şerhler yazılmıştır.⁶⁸ Bir eser üzerinde şerh, hâşiye veya ta'lik birleştirilerek verilecekse, bu takdirde sayfalar birkaç çizgi ile bölünmek suretiyle, başa asıl metin, sonra şerh, daha aşağı kısma da hâşiye veya ta'lik kaydedilmiştir.⁶⁹

3. Kur'ân'ın Tefsiri ve Hadislerin Şerhi İçin Bilinmesi Gereken İlimler

3.1. Bir Müfessirin Bilmesi Gerekli İlim Dalları

Kur'ân gibi vahiy kaynaklı ilâhî bir kitabın doğru anlaşılması ve sağlıklı bir şekilde yorumlanabilmesi için elbette ki bir usule ve ciddi bir bilgi birikimine gereksinim vardır. Bunun için de tarihî sü-

⁶⁶ Ömer Nasûhî Bilmen, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Reisliği, 1974), 2/469-470.

⁶⁷ Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 208.

⁶⁸ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 209.

⁶⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 209.

reçte tefsir usulüne dair birtakım kavramlar ihdas edilmiştir. Bunların bir kısmı zamanla müstakil birer alt disipline dönüşmüştür. Âlimler Kur'ân'ı tefsir edecek bir müfessirin bilmesi gereken bu ilimleri şöyle tespit etmişlerdir.⁷⁰

1. Esbâbü'n-Nüzûl, 2. Nâsîh-Mensuh, 3. Muhkem-Müteşâbih, 4. Hurûf-ı Mukattaa, 5. Garîbü'l-Kur'ân, 6. Uslûbü'l-Kur'ân, 7. İ'câzü'l-Kur'ân, 8. Aksâmü'l-Kur'ân, 9. Kur'ân Kıssaları, 10. Kur'ân'daki Tekrarlar, 11. Müşkilü'l-Kur'ân, 12. Hakikat-Mecaz, 13. Mücmel-Mübeyyen, 14. el-Vücûh ve'n-Nezâir, 15. Mübhemât. Bu temel alanların her birisiyle ilgili müstakil çalışmalar da yapılmıştır.⁷¹

Ayrıca bunların dışında yetkin bir müfessirin sarf ve nahiv gibi âlet ilimleri başta olmak üzere Arapça, belâgat, akâid, fıkıh ve fıkıh usûlü, kelâm, kırâat, siyer, İslâm tarihi ve hadis gibi bazı ilimleri bilmesi de gerekir. Bunlarla birlikte özellikle sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlere taalluk eden alanlarda da bilgi sahibi olması, ilgili âyetlerin yorumuna katkı açısından faydalı olacaktır.

Bütün bunlarla beraber Zerkeşi (ö. 794/1392); Kur'ân'ı tefsir edecek birinin geniş bilgi birikiminin yanı sıra güzel ahlâkına da vurgu yaparak takvâ sahibi olmasını, şüpheli şeylerden kaçınmasını, günah sayılan işlerde ısrar etmemesini, kibirden ve dünya sevgisinden uzak durmasını ve tahkikî imana sahip olmasını şart koşar.

Muhammed Ali Sâbûnî ise; tefsir yaparken âyetlerin belâgatını dikkate almanın gerekliliğine işaret ederek, hüküm istinbatının yanı sıra ahlâkî ve terbiyevî ilkelerin tespitine de dikkat çeker. Onun tefsirde aradığı şartlardan birisi de insanların anlayabilecekleri şe-

⁷⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 606-607.

⁷¹ Bu araştırmada klasik ve modern dönemde müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimlerin mahiyeti hakkında ayrıntılı açıklama yapılmayacaktır. Konuyla alakalı ayrıntılı araştırma yapmak isteyenler şu kaynaklara bakabilirler: Şule Yüksel Ateş, *Klasik ve Modern Dönemde Müfessirde Aranılan Şartlar ve Değişimi* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Bilal Ercan, *Tefsir Geleneğinde Müfessirde Aranılan Şartlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

kilde bir üslûbun seçilmesinin gerekliliğidir.⁷²

3.2. Hadis Şârihinin Bilmesi Gereken İlimler

Kur'ân'ın tefsirinde olduğu gibi hadis şerhçiliğinde de şârihin ciddi bir birikime ihtiyacının olacağında şüphe yoktur. Bu birikimden kastımız başta dinî ilimler olmak üzere bilimsel yeterlidir. Bunları kendi içinde ikiye taksim etmek mümkündür. Birincisi; öncelikli olarak doğrudan hadis metinlerinin anlaşılmasına taalluk eden disiplinlerdir. Meselâ garîbül'-hadîs, ihtilâfû'l'-hadîs, esbâbü vürûdi'l'-hadîs, nâsîh ve mensuh, fıkhu'l'-hadîs, ilelü'l'-hadîs ve ilmü'r-ricâl bu konuda akla ilk gelenlerdendir. İkincisi ise hadis ve sünnetin daha doğru ve sağlıklı anlaşılabilmesi için başvurulması icap eden diğer ilimlerdir. Bunlar; tefsir, fıkıh ve kelâm başta olmak üzere bütün dinî ilimler ile lugat ve belâgat gibi âlet ilimleridir. Ayrıca tefsirde olduğu gibi çağdaş bilim dallarından sosyoloji ve psikoloji gibi müspet ilimler de bu konuda göz ardı edilmeyecek öneme sahiptir. Bu ilimlere vukûfiyeti bulunmayan kimselerin hadisleri yorumlama ve değerlendirmeleri sorunlara yol açacaktır.⁷³

3.3. Kullanılan Bilgi ve Malzeme Açısından Tefsir ve Şerh İlimlerinin Mukayesesi

Hem Kur'ân tefsir edilirken hem de hadisler şerh edilirken yukarıda zikredilen kaynaklarda yer alan birtakım bilgilerden istifade edilmesi kaçınılmazdır. Bu bilgilere bazen delil ve destek amacıyla, bazen de açıklayıcı unsur olarak müracaat edilir. Çoğunluğu her ikisinde de ortak olarak kullanılan bu materyalin kahir ekseriyeti rivayet malzemelerinden oluşmaktadır. Az bir kısmı ise aklî ilimlere dayalı bilgidir. Bunları da ayrıntıya girmeden sadece ismen zikretmekle iktifa ediyoruz.

⁷² Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2012), 1/15.

⁷³ Recep Bilgin, *Bir Müfessirin Hadisçiliği: Elmalı Muhammed Hamdi Yazır Örneği* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019), 104-105.

3.4. Tefsirde Kullanılan Malzemeler

1. Âyetler, 2. Hadisler, 3. Sahâbe Sözlere, 4. Tâbiin Sözlere, 5. Arap Şiiri, 6. Kıssalar, 7. İsrâiliyat Bilgileri, 8. Diğer Müfessirlerin Görüşleri, 10. Akli Çıkarımlar, 11. Kıyas, 12. Arap Dili ve Belâgati, 13. Kırâat Teknikleri, 14. Hadis Şerhleri, 15. Garibü'l-Kur'ân Kitaplarındaki İzahlar, 16. Tefsir Usûlü Kavramları 17. Kur'ân İlimlerine Dair Her Türlü Mâlûmat, 18. Fıkhî ve Kelâmî Bilgiler 19. Başta Siyer Olmak Üzere Tarih ve Dinler Tarihi ile İlgili Materyaller.⁷⁴

Herhangi bir tefsir kitabına bakıldığı zaman söz konusu eserin özelliğine bağlı olarak yukarıda zikredilen bilgilere az ya da çok bir şekilde başvurulduğu görülecektir.

3.5. Şerhte Kullanılan Malzemeler

1. Âyetler, 2. Hadisler, 3. Sahâbe Sözlere ve Uygulamaları, 4. Siyer Bilgileri, 4. Kıssalar, 5. Tarihi Bilgiler, 5. Diğer Őârihlerin Görüşleri, 5. Akıl, 6. Kıyas, 7. Arap Dili ve Belâgati, 8. İmamların ve Müçtehitlerin Görüşleri, 9. Arap Şiiri, 10. İsraili Haber ve Hikâyeler, 11. Hadis Usûlü Kavramları, 12. Tabakât ve Ricâl Bilgileri.⁷⁵

Görüldüğu gibi hem tefsirlerde hem de Şerhlerde kullanılan malzeme aşağı yukarı birbirine yakındır. Bu durum yadırganacak bir husus da değildir. Zira her ikisi de aynı dönem ve ortamda ortaya çıkmıŐ rivayete dayalı metinlerdir. Bu metinler aynı zamanda birbirini destekleyen hatta birbirini tamamlayan dinin asıllarıdır. Buna bağlı olarak âyetin yorumunda hadisten, hadisin yorumunda da âyetten yararlanma kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Aynı Şekilde hem tefsirde hem de Şerhte sahâbe sözlere ve uygulamalarıyla diğer selef ulemasının görüş ve fikirlerinden istifade yoluna gidilmesi de aynı mülahazaya mebnidir. Diğer taraftan Câhiliye dönemi örf ve adetleri ile ilgili bilgiler de hem tefsirlerde hem de hadis Şerhlerinde etkin olarak kullanılmıştır.

⁷⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990), 31-142.

⁷⁵ Muhammed b. Abdurrahman es- Sehavi, *Fethu'l-muğis bi Şerhi Elfıyeti'l-hadis*, thk. Hüseyin Ali (Beyrut: Dârü'l-imâm et-Taberi, 1992), 3/305.

3.6. Tefsirlerde ve Şerhlerde Takip Edilen Usuller

Tarihî süreçte başta temel İslâm bilimleri olmak üzere neredeyse her ilmin kendine has bir usûlü teşekkül etmiştir. Zira ilim geleneğinde usulsüz vusûl mümkün değildir. Bu bağlamda Kur'ân'ın tefsirinde ve hadislerin şerhinde bazı usul kriterleri geliştirilmiştir. Bu bölümde tefsir ve hadis şerhçiliğinde öne çıkan yorum ve yöntemleri ayrıntıya girmeden maddeler halinde tespit etmeye çalışacağız.

3.7. Tefsirlerde Takip Edilen Usûl

Tefsir kitaplarında usûl bakımından uygulanan yöntemleri genel olarak⁷⁶ şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Sürelerin ismi, âyet sayısı ve varsa fazileti hakkında kısa bilgiler vermek.
2. Sürelerin ve âyetlerin Mekki, Medeni olduklarına işaret etmek.
3. Sürelerin ve âyetlerin ihtiva ettiği konular ve genel amaçları hakkında bilgi vermek.
4. Âyetlerin siyâk-sibâkları arasındaki ilişkiyi tespit etmek.
5. Âyetlerde geçen fikhî bir hükmü ortaya çıkarmak.
6. İhtiyaç durumunda Kur'ânî kavramları izah etmek.
7. Sürelerin ve âyetlerin sebab-i nüzûllerini -varsa- açıklamak.
8. Âyetlerin belâgat yönlerine vurgu yapmak.
9. Âyetlerin tarihi arka planı hakkında bilgi vermek.
10. Süre ve âyetler arasında var olan ilgi ve irtibatları işaret etmek.
11. Âyetlerden çıkarılan ders, ibret ve faydalı bilgileri tespit etmek.⁷⁷
12. Yorumu açık âyetleri birtakım te'villere tâbi tutmak ya da işâri yorumlarda bulunmak.

⁷⁶ Bu tefsir yöntemleri sıralaması, müellifin tefsirini yazış amacına ve takip ettiği yönetime bağlı olarak değişebilir. Bazı yöntemler öncelenip merkeze alınabilir. Sebeb-i nüzûlün öncelendiği tefsir yöntemi için bk. Necmettin Çalışkan, *Habenneke ve Nüzûl Sıralı Tefsiri* (İstanbul: Şule Yayınları, 2017), 121-127.

⁷⁷ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâti (Mısır: Dârü'l-hadis, 1427/2006), 1/13. Ayrıca bk. Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/15.

3.8. Hadis Şerhçiliğinde Tatbik Edilen Usûl

Klasik hadis şerhlerinde başvurulan uygulamaları genel itibariyle şöyle sıralamak mümkündür:

1. Hadislerin senet durumları ve sıhhatleri hakkında bilgi vermek,
2. Aynı konudaki âyetlere ve varsa farklı rivayetlere işaret etmek.
3. Rivayetin –varsa- esbâbü vürûdlarına yer vermek.
4. Hadisleri yorumlamada ihtiyaca göre dil ve gramer uygulamalarına başvurmak.
5. Rivayet metnindeki belâgat unsurlarına vurgu yapmak.
6. Hadislerden fikhî hükümler çıkarmak.
7. Rivayetler arasındaki ihtilafları gidermek.
8. Varsa nesh olgusuna işaret etmek.
9. Anlam zenginliğine bağlı olarak te'villere başvurmak ya da işâri yorumlar yapmak.⁷⁸

Sonuç

Kur'ân ve Sünnet, din olgusunun ana unsurlarıdır. Dinin ana omurgasını teşkil eden bu unsurların doğru anlaşılması ve yorumlanması ciddi bir ihtiyaçtır. İslâm ilim geleneğinde Kur'ân ve Sünnet'i anlama ve yorumlama çabalarının ürünü olarak tarihi süreç içerisinde tefsir ve şerh ilimleri ortaya çıkmıştır. Tefsir ve şerh kitaplarının her ikisinin de ana malzemesi rivayete dayalı metinler olup bu metinler muhteva itibariyle dinî bilginin aslî mercileridir. Kaynaklık sıralamasında önce Kur'ân sonra Sünnet gelir. Birincisinde âyetler diğeri hadisler ele alınıp değerlendirilmiştir. Her iki alanda da ilk müfessir ve ilk şârih Hz. Peygamber'dir. Kur'ân, hadise oranla çok daha erken dönemde yazıya geçirildiği için tefsir şerhten önce ortaya çıkmıştır. Tefsir faaliyetleri Hz. Peygamber döneminden itibaren başlamış ve erken dönemlerden itibaren meyvelerini vermiştir. Zira tefsire konu olan Kur'ân, Hz. Peygamber'den hemen sonra iki kapak arasına alınarak yoruma hazır hale getirilmiştir. Sonraki dönemlerde de oldukça geniş bir yelpazede meyvelerini ve-

⁷⁸ Türcan, *Hadis Şerh Geleneği*, 63-134. Ayrıca bk. Talat Sakallı, *Aynı ve Hadis Yorum/Şerh Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 47.

rerek günümüze kadar devam etmiştir.

Hadis şerhçiliğinin gelişimi nispeten sonraki dönemlere teka-bül etmektedir. Zira hadislerin formel olarak şerhe tâbi tutulabilmesi için doğal olarak hıfz, kitâbet, tedvin ve tasnif süreçlerinin tamamlanması beklenmiştir. Bu sürecin tamamlanması da yaklaşık olarak üçüncü asrın sonu ile dördüncü asrın başına denk gelmektedir. İlk şerh denemesinin de bu dönemde ortaya çıktığı müşahede edilmektedir. Hicrî yedinci asırdan onuncu asra kadar neredeyse bütün hadis mecmuaları üzerine birtakım şerhler yazılmıştır.

İlk devirlerde tefsir çalışmaları daha çok rivayet ve dirâyet ağırlıklı iken sonraki dönemlerde geliştirilen yeni metotlarla ilmî, edebî, sosyolojik ve tasavvufi tefsir gibi farklı yaklaşımlarla bu alana bir zenginlik ve çeşitlilik kazandırılmıştır. Hadis şerhlerindeki çeşitliliğe gelince aynı şeyi söylemek zordur. Zira klasik dönemde şerhlerinin alanı fikhî ve lugavî olmak üzere oldukça dar bir saha ile sınırlı iken sonraki dönemlerde daha çok zengin içerikli şerhler yapılmıştır. Ayrıca çok az da olsa bazı tasavvufî şerhler ortaya çıkmıştır.

Hem tefsir ilminde hem de hadis şerhçiliğinde tefsir, şerh, beyân, te'vil, delâlet, hâşiye, işaret ve remz gibi ortak kavramların kullanıldığı müşahede edilmiştir. Özellikle Kur'ân yorumları için tefsir, hadis yorumları için de şerh hususî birer ıstılah olarak kabul edilmiştir. Bu ilimlerin her ikisinde de zamanla birtakım usûllerin geliştirildiği görülmektedir. Her ne kadar tefsir usûlü zamanla sistematik bir hüviyet kazanmışsa da şerh usûlü henüz müstakil bir isim ile anılır hale gelmemiştir.

Diğer taraftan Kur'ân tefsirinde âyetlerin tamamı tefsir edilmekte iken, hadislerin şerhinde aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Hadislerin şerhi hicri dördüncü asırda başlayıp yedinci asırda zengin içerikli hadis şerhleri ortaya çıkmıştır. Çoğu şerhler mana ve üslup bakımından benzerlik göstermektedir. Zira hadis kitaplarında tekrar çok fazladır. Genellikle şerhlerde öne çıkan sahih hadislerin şerh edilmesi yoluna gidilmiştir. Bazen de belli konularda bir araya getirilen hadisler konu esaslı olarak şerhe tâbi tutulmuştur. Meselâ

ortak özellikteki rivayetlerin bir araya getirildiği hadis kitapları üzerine yapılmış müstakil şerhler bunun örneklerindedir.

Tefsir ilmi gelişerek zengin bir içeriğe sahip olmasının yanında aynı şeyi hadis şerh ilmi için söylemek mümkün değildir. Bu eksikliğin nedeni yoruma konu olan hadis kitaplarının farklılık arz etmesi olabilir. Zira bütün tefsirlerde ana metin tek ve değişmez olan mushaf olduğu halde şerhlerde yoruma esas olan ana metinler (hadis mecmuaları) farklılık arz eder. Bilindiği üzere her hadis kitabı hem müellif hem muhteva hem de tasnif açısından farklıdır. Dolayısıyla ortak bir usul belirlemek oldukça zordur. Günümüzde hadis şerh ilminde yeni bir usul geliştirerek hadislerin daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Abdülbâkî, M. Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1364.
- Ahmed Yahya, İsmail. "Mukaddime". *Suyutî. el-Luma' fi esbâbi vurûdi'l-hadis*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1404/1984.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nüreddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî. *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalatâti ehli'l-eser*. Takdim: Abdülfettâh Ebû Gudde, thk. ve ta'lik: Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm. Beyrut: Dârü'l-kalem ts.
- Âmidî, Seyfeddin. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. nşr. İbrâhim el-Acûz. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1405/1985.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 8. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, 1-25*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2001.
- Barlas, Yılmaz. *Kur'ân-ı Kerim'de Te'vil Kavramı ve İlgili Âyetler Bağlamında Tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Bilgin, Recep. *Bir Müfessirin Hadisçiliği: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Örneği*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği,

- 1974.
- Bolay, M. Naci. "Delâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/119. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi (I-II)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 22. Basım, 2012.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifât*. Thk. İbrâhim el-Ebyârî. Beyrut: Dârü'r-reyyân li't-türâs, 1403/1982.
- Çakan, İ. Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 23. Basım, 2019.
- Çalışkan, Necmettin. *Habenneke ve Nüzûl Sıralı Tefsiri*. İstanbul: Şule Yayınları, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 17. Basım, 2015.
- Derman, M. Uğur. "Ta'lik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/507. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/23-25. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Durmuş, İsmail. "Remiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/556-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Efendioğlu, Mehmet. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/559-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Erul, Bünyamin. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Firûzâbâdî. *Kâmus Tercümesi*. Beyrut: Dârür-risâle, 1406/1986.
- Gelgeç, Sevim. "16/Nahl 44 Bağlamında Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 275 -299.
- Görmez, Mehmet. *Gazali'de Sünnet, Hadis ve Yorum*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım,

- 1996.
- Gümüş, Sadreddin. *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990.
- Hatib el-Bağdâdî. *Takyîdü'l-ilm*. nşr. Yûsuf el-Iř. Dimaşk. Dârül-istikâme, 1974.
- İbn Cüzeyy el-Kelbî. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-hâdise, 1973.
- İbn Ebi Cemre el-Ezdî. *Behcetü'n-nüfûs ve tehallîhâ bi ma'rifeti mâ lehâ vema aleyhâ I-II*. Beyrut: Dârü'l-cîl, 1972.
- İbn Manzûr, Ebü'l Fadl Cemâleddin Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru sadr, 1414/1993.
- Kâdî Abdülcebbâr. *Şerhu Usûli'l-Hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- Kâsımî, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd. *Kavâidü't-tahdis min fünûni mustalahi'l-hadis*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Kettanî. *Risâletü'l-müstatrefe (Hadis Literatürü)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992.
- Mâtürîdî, Ebü Mansûr. *Te'vilâtül-Kur'ân*. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005-2010.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2012.
- Sâlih, M. Edîb. *Tefsîrü'n-nusûs fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984.
- Sakallı. Talat. *Aynî ve Hadis Yorum/Şerh Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2013.
- Sancaklı, Saffet. *Sünneti Doğru Anlamak*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Sehavî, Muhammed b. Abdurrahman. *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadis, I-IV*. thk. Hüseyin Ali. Beyrut: Dârü'l-imâm et-Taberî, 2. Basım, 1412/1992.

- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
- Sıcak, Ahmet Sait. *Kur'an Tefsirinde Öznellik*. Ankara: Ankara Okulu, 2017.
- Şeker, Necmeddin. *İbn Ebû Cemre el- Ezdî ve Behcetü'n-nüfûs*. K. Maraş: Noya Medya, 2015.
- Taberî, *Câmiu'l-beyân*. 24 Cilt. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Riyad: Dârü't-tayyibe, 1424/2003,
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Hâşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Türcan, Zişan. *Hadis Şerh Geleneği*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Uludağ, Süleyman. "Keşf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/315-317. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Beyrut: Dârü'l-Erkâm, ts.
- Zerkeşi, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l Kur'ân*. thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâti. Mısır: Dârü'l-hadîs, 1427/2006.

Comparison of Exegesis (Tafsīr) and Annotation (Sharḥ) Sciences

Summary

The Qur'ān and the Sunna, which constitute the backbone of Islam, are an inseparable whole. It is a serious need to understand and interpret both correctly to obtain genuine religious knowledge. Consequently, exegesis and annotation sciences have emerged in the tradition of Islamic science. The main materials of both of these disciplines are narrative texts. In the list of sources, the Sunna follows the Qur'ān. In the Qur'ān, the verses are interpreted, and in the Sunna, ḥadīths are interpreted. In both fields, the Prophet has an important role because he is the first exegete (mufassir) of the Qur'ān and the first person who annotates (shāriḥ) the Sunna. As the Qur'ān was written in a much earlier period compared to the ḥadīth, the tafsīr appeared before the annotation (sharḥ). Tafsīr activities have started from the time of the Prophet and have given their detached fruits in a manner separate from the early periods. On the other hand, the ḥadīth annotators are seen relatively later. Because in order to make the hadiths subject to formal annotations, it is expected that the processes of hygiene, inscription, treatment and classification will be completed. It is seen that the first independent interpretation of annotation occurred in the 4th century. A number of commentaries have been written on almost all ḥadīth magazines, especially in *al-Kutub al-Sitta*, especially in the writings from the 7th century to the 10th century.

It is observed that common concepts such as tafsīr, annotation, bayān, ta'wīl, dalālāt, ḥāshiya, ishāra and ramz are used in both fields. Especially for the comments of the Qur'ān, for the interpretations of the Qur'ān, the term of tafsīr is accepted and for the comments of the ḥadīth. It is seen that several procedures were developed in both of these sciences over time. Although the method of tafsīr has gained a systematic identity over time, the annotation had not yet known as a detached name. Despite such a rich interpreta-

tive literature, in terms of Islamic sciences, the fact that an independent method of interpretation such as the tafsir method has not been put forward can be considered as a serious deficiency.

While the verses are discussed individually or in groups in terms of subject unity in the tafsir method, the arrangement of the hadith book (in the form of Book-Bab), which will be made more annotation in the commentaries, is taken as the basis. On the other hand, while all the verses are interpreted in the commentary of the Qur'an, not all hadiths are included in the interpretation of the hadiths. Because again, there are many redundancies in the hadith books. Therefore, it was deemed to be annotated by considering each of them one by one. It is also possible to come across detached commentary books made on any hadith or forty hadiths.

While the tafsir studies were more dominant in the early ages, the new methods developed in the following periods brought a richness to this area with different approaches such as scientific, literary, sociological and Sufi tafsirs. It is not easy to say the same when it comes to the variety of hadith commentaries. Because, in the classical period, these commentaries were limited to very narrow fields like fiqhī and lugavī. Whereas in the following periods, more rich commentaries were made. In addition, albeit they are very short, some mystical annotations have appeared.

Keywords: Hadith, tafsir, ta'wil, Qur'an, commentary, method.